

MAKTABGACHA YOSHDAGI AQLI ZAIF BOLALARNING NUTQ XUSUSIYATLARINI YANADA TAKOMILLASHTIRISH

Nabiyev Ravshanjon Shavkatjon o'g'li

Qo'qon DPI "Maxsus pedagogika" kafedrası o'qituvchisi

Ahmadaliyev Otabek Ravshanbek o'g'li

DPI Maxsus pedagogika Oligofrenopedagogika yo'nalishi talabasi

<https://www.doi.org/10.5281/zenodo.10073907>

ARTICLE INFO

Received: 25th October 2023

Accepted: 30th October 2023

Online: 31th October 2023

KEY WORDS

Aqli zaiflik, nutq, bilish faoliyati, fikrlash, maktabgacha yosh, tafakkur, xotira, yosh xususiyatlari.

ABSTRACT

Ushbu maqolada maktabgacha yoshdagi aqli zaif o'quvchilar nutq faoliyatlarini turli usullar orqali yanada rivojlantirish keltirib o'tilgan. Nutqning rivojlanishi, bevosita, uning bilish faoliyatiga bog'liqligi hamda bolalar nutqining rivojlanishiga ijobiy ta'sir etishi atroflicha yoritib berilgan.

Umumiy psixologiya kurslarida nutq odatda fikrlash quroli va aloqa vositasi sifatida qaraladi. Filogenezda ham, *ontogenezda* ham nutq dastlab aloqa vositasi sifatida, shuningdek, belgi sifatida namoyon bo'ladi va keyinchalik odatiy xususiyatiga ega bo'lib, uning yordamida odam o'z fikrini o'ylaydi va ifodalaydi. "So'zda fikr nafaqat ifodalanadi, balki amalga oshiriladi. (L.S. Vigotskiy). Nutq va fikrlash L.S. Vigotskiy va A. G. Spirkinning juda qiziqarli monografiyalari mavzusidir. Kitoblarda bolalar nutqini rivojlantirish bo'yicha keng qamrovli adabiyotlar haqida qiziqarli sharhlar mavjud. B.L. Rubinshteyn va boshqalar barcha tekshiruvlarda asosiy qiziqish nutqning mazmun tomoniga, bolaning aqliy harakatlari va xatti-harakatlarini amalga oshirishdagi roliga qaratilgan. Shu bilan birga, nutqqa boshqa yondashuv ham mumkin, masalan, analizatorlarning birgalikdagi faoliyati natijasida yuzaga keladigan motor (shuningdek, tovush bilan ajralib turadigan) qobiliyat. Albatta, bu nutq tahlilining faqat bir jihati bo'lib, uni boshqalardan alohida ko'rib chiqmaslik kerak. Biroq, aqliy rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalarda nutqni rivojlantirishni ko'rib chiqishda aynan shu jihat ayniqsa dolzarbdir. 3-4 yoshli sog'lom bola allaqachon yuqori so'z boyligiga ega, uning faol nutqi deyarli to'g'ri grammatik shaklga ega va fonetik talaffuz hatolari faqat kichik istisnalar shaklida qoladi. Shu bilan birga, oligofrenik bolada eshitish diskriminatsiyasi ham, so'z va iboralarning talaffuzi ham ancha keyin sodir bo'ladi. Nutqning bunday holatining asosiy sabablari miya sharining yopilish funksiyasining zaifligi, barcha analizatorlarda, ba'zan esa asosan har qandayida yangi differentsial shartli bog'lanishlarning sekin rivojlanishidir. Asab jarayonlari dinamikasining umumiy buzilishi ham sezilarli salbiy rol o'ynaydi, bu dinamik stereotiplarni - analizatorlar o'rtasidagi aloqalarni o'rnatishni qiyinlashtiradi.

Nutqning rivojlanmaganligi, birinchi navbatda, eshitish analizatori sohasidagi sekin shakllangan va beqaror differentsial shartli ulanishlar bilan bog'liq bo'lishi mumkin. Shu sababli, bola uzoq vaqt davomida atrofdagi odamlarning nutq tovushlarini farqlamaydi va uzoq vaqt davomida yangi so'z va iboralarni o'rganmaydi. U kar emas, u hatto ota-onasi tomonidan

aytilgan so'kin shovqinni yoki alohida tovushni eshitadi, lekin unga qaratilgan izchil so'zlashuv nutqining tovushlari u tomonidan noaniq tarzda qabul qilinadi. (Bu qandaydir kattalar chet elliklarning nutqini eshitishiga o'xshaydi.) Bunday bola faqat bir nechta so'zlarni tanlaydi va ajratadi. Bu adekvat idrok etilgan so'zlarni boshqalarning nutqidan ajratib olish jarayoni odatdagidan butunlay boshqacha, sekinroq sur'atda sodir bo'ladi. Bu nutqning kechikkan va sust rivojlanishining birinchi, asosiy sababidir. Ammo bundan tashqari, bu so'zlar allaqachon ta'kidlangan va tanish, taniqli deb tan olinganda, ular hali ham noaniq tarzda qabul qilinadi. Aqliy rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalar o'xshash tovushlarni, ayniqsa undosh tovushlarni farqlashda qiynaladi; Maktabgacha yoshda, bolalarning xatolarini takrorlashda kuzatiladi, so'zlarni boshqalar odatda faqat talaffuzdagi nuqsonlar sifatida qabul qiladilar. Biroq, maktabda, bolani yozishga o'rgatish jarayonida uning ko'pgina xatolari eshitish analizatorining yetarli darajada rivojlanmaganligi bilan bog'liqligini aniqlash mumkin bo'ladi. Fonematik eshitishning yomon rivojlanishi individual tovushlarni boshqalar bilan almashtirishga olib keladi. Bundan tashqari, bu so'zning ovozi vializatsiyasiga to'sqinlik qiladi. Bolaga keyingi bosqichni qanday tartibda aniqlash qiyin, tovushlar birin-ketin uriladi, masalan, *siyoh so'zida*. U allaqachon birovning nutqida uni tanib olishni va uni o'z nutqida ozmi-ko'pmi aniq takrorlashni o'rgangan. Ammo yozish, ya'ni tovushlar ketma-ketligini aniqlash, o'zi uchun aniqlash zarur bo'lganda, bola buni qilishda qiynaladi. Aqliy rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bola so'zlarning oxirini eshitishni yaxshi ajrata olmaydi, bu esa grammatik shakllarni o'zlashtirishga to'sqinlik qiladi. Fonemik eshitishning bunday holatining sababi hali ham eshitish analizatorida differensial shartli bog'lanishlarning sekin shakllanishidir. Maktabda o'qiyotganingizda, bu aloqalar ko'p yoki kamroq muvaffaqiyatli shakllanadi. Ammo nutqni bunday sekin o'rganish bolalarning umumiy aqliy rivojlanishi uchun oqibatlar juda jiddiy. Fonemik eshitishning kamchiliklari artikulyatsiyaning sekin rivojlanishi, ya'ni so'zlarni talaffuz qilish uchun zarur bo'lgan harakatlar majmuasi bilan kuchayadi. Bolaning barcha harakatlarining rivojlanishi, shu jumladan, uning nutqi va vosita apparatlarining motorli ko'nikmalari, shuningdek, vosita analizatori sohasida differensial shartli refleksli aloqalarni shakllantirish xususiyatlariga bog'liq. Muayyan tovushlarni aniq talaffuz qilish uchun zarur bo'lgan vosita impulsleri juda aniq bo'lishi kerak. Ushbu vosita impulslerinin aniqligi ikki xil tuzatishlarning kombinatsiyasi bilan ta'minlanishi mumkin: eshitish yordamida tuzatish (bola u kerak bo'lgan tarzda emas, balki kattalar kabi bo'l deb talaffuz qilishini eshitadi) va mushak hissidan tuzatish (Odatda, bola nutq-motor mushaklari apparati kerakli harakatni amalga oshirmasligini, falon harakat bilan tovush kerakli tarzda chiqmasligini his qiladi). Oligofrenda har ikkala tuzatish turi nomukammaldir. Tovushlarni quloq bilan to'g'ri ajratish odatda to'g'ri talaffuzga yordam beradi; o'z talaffuzining to'g'riligi, o'z navbatida, tovushlarni quloq bilan yaxshiroq ajratishga yordam beradi. Qobiq faoliyat patologiyasi va interanalizator bog'lanishlarining sekin shakllanishi bilan qarama " qarshi munosabatlar paydo bo'ladi: eshitish sezgilarining yetishmasligi talaffuzning yaxshilanishi va talaffuzning o'qilmasligi eshitish hissi sifatining yaxshilanishiga to'sqinlik qiladi, qoida tariqasida, nutqning rivojlanishi keskin kechikdi. Nutq aloqa vositasi, belgilash va fikrlash vositasi bo'lishi kerak bo'lgan vaqtga kelib, u nihoyatda rivojlanmagan holatda bo'lib chiqadi. Ko'pincha oligofreniya bilan birinchi individual so'zlar paydo bo'ladi. 2-3 yoshda, qisqa, sodda va agrammatik iboralar esa 6 yoshda ishlab chiqiladi. Maktab yillarida bolalar nutqining keskin rivojlanmaganligi bilan birga keladi. Aqliy

rivojlanishida nuqsoni bo'lgan maktab o'quvchilari nutqidagi kamchiliklar ko'plab Rossiya psixologlari (A.R. Luriya, M.F. Gnezdilov, G.M. Dulnev, M.P. Kononova, V.G. Petrova) tomonidan juda chuqur o'rganilgan. Bolalarning umumiy aqliy kam rivojlanganligi uchun nutq nuqsonlarining katta ahamiyati "Yordamchi maktab o'quvchilarining aqliy rivojlanishining o'ziga xos xususiyatlari" kitobining maxsus bobida ko'rsatilgan. Ushbu bobda nutqni rivojlantirishning turli ko'rsatkichlari bo'yicha tadqiqotlarning batafsil xulosasi keltirilgan.

Birinchidan, kutilgandek, boshlang'ich sinf o'quvchilarining so'z boyligi sog'lom tengdoshlarining lug'atiga qaraganda ancha kam ekanligi ma'lum bo'ldi. Normada ham mavjud bo'lgan passiv va faol lug'at o'rtasidagi farq, ayniqsa, oligofreniklarda katta. Ularning faol so'z boyligi ayniqsa zaif. Yordamchi maktab o'quvchisi allaqachon o'zlashtirgan lug'at ham uzoq vaqt davomida nuqsonli bo'lib qoladi, chunki u ishlatadigan so'zlarning ma'nosi ko'pincha so'zning haqiqiy ma'nosiga mos kelmaydi. Bu haqiqat har bir bolada sodir bo'ladi. Shunday qilib, masalan, sog'lom yosh bola so'zni *mushuk* va uy mushugi va bekamu ayiqcha va onasining paltosining yoqasi deb atash mumkin. Boshida papadan tashqari har bir erkak *amaki hisoblanadi*; faqat sekin-asta bola ma'lum darajada qarindoshlikni ifodalovchi *amaki* so'zining aniq ma'nosini bilib oladi. I.M. Sechenovning fikriga ko'ra, so'z bola uchun ma'lum vaqt davomida tushuncha emas, balki faqat "laqab", bir nechta ob'ektlarning nomi bo'lib qoladi. Keyin uning ma'nosi asta-sekin takomillashtiriladi. Aqliy rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalarda so'zlar so'z tushunchalarga o'tish juda uzoq vaqt va katta qiyinchilik bilan davom etadi.

Yordamchi maktab o'quvchilarga talaffuzdagi kamchiliklarni tuzatishga yordam beradi, targ'ib qiladi, so'z boyligini sezilarli darajada oshirish, nutqning grammatik tuzilishini yaxshilash. Maxsus maktab o'qituvchisi bolalarni yozishga o'rgatishda ko'p qiyinchiliklarga duch kelishi kerak.

Fonematik eshitishning yetarli darajada rivojlanmaganligi, talaffuzdagi nuqsonlar, so'zni tovushlarga bo'lishda qiyinchilik - bularning barchasi deyarli har bir so'zning xato bilan yozilishiga olib keladi. Aqliy rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolaga harflarga ko'lmak konturlarini berish juda qiyin, bu, albatta, qo'l yozuvini shakllantirishda qiyinchiliklarga olib keladi. Yozishni va o'qishni o'rganayotganda vizual analizator va fazoviy yo'nalishdagi nuqsonlar o'zini namoyon qiladi. Bolalar *p* va *hokazo* harflarning uslublarini farqlashda qiynaladilar. Yozishda ular *c* harfini *e* harfi yoki *w* harfini *g* harfi sifatida yozadilar va *hokazo*. O'xshash, lekin fazoviy jihatdan har xil joylashgan harflarni aralashtirishdan tashqari, bolalar ba'zan ko'zguda yozish, ya'ni o'ngdan chapga, yozish va o'qish paytida chiziqlarni yo'qotish. analizatorlarning sekin rivojlanishi natijasida yuzaga kelgan bu qiyinchiliklarning barchasi asta-sekin yengib chiqilmoqda. Shu bilan birga, aqliy zaiflar orasida u yoki bu sabablarga ko'ra (mahalliy qon ketish, ko'karishlar, - mahalliy cheklangan meningoensefalit) analizatorlardan biri, ayniqsa uning rivojlanishida orqada qoladigan bolalar bor. Buni faqat bolalarga og'zaki nutq, yozish, o'qishni o'rgatishda topish mumkin - ba'zan o'qituvchi ma'lum bir fan bo'yicha o'zining yomon muvaffaqiyatiga chidashga majbur bo'ladi. Oligofrenopedagogika kursidan ma'lumki, miyaning mahalliy nuqsonlari tufayli u yoki bu fandan muvaffaqiyat qozona olmagan bolalar keyingi sinfga o'tkazilishi kerak.

Aqliy rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalar nutqining rivojlanmaganligi va tafakkurining aniqligi o'zaro bog'liqdir. Bu ikkala hodisa ham ruhiy jarayonlarning buzilishi

natijasida yuzaga keladi. Shu bilan birga, ikkala oqibat bo'lib, bu ikki hodisa bir-birini o'zaro aniqlaydi: nutqning kam rivojlanganligi bolaning keyingi aqliy rivojlanishini cheklaydi va umumlashtirishning qiyinligi so'zlarning ma'nolarini to'g'ri o'zlashtirishga va nutqning rivojlanishiga to'sqinlik qiladi. Boshqacha aytganda, fikrlash va nutqdagi nuqsonlar bir-birini kuchaytiradi.

Hozirgacha oligofrenlar nutqining sxematik tavsifi berilgan. Endi qisqacha ko'rib chiqamiz aqliy zaif bolalarning boshqa toifalarining nutq xususiyatlari.

Gidrosefaliya bilan (hech qanday holatda ham, faqat ba'zan) nutqning noo'rin holatidan juda yaxshi rivojlanishi kuzatiladi, bu bolaning erta yaxshi aqliy rivojlanishi xayolini yaratadi. Bu hol ba'zan juda ko'p murakkab so'zlarni va hatto ilmiy atamalarni ham qo'llaydi. Nutqning grammatik tuzilishi batafsil, haddan tashqari to'liq xarakterga ega. Bu bolalarning mulohazalari ba'zan rezonansli, axloqiy xarakterga ega. Bu bolalarning nutqi "bo'sh", ular aytayotgan gaplarining ma'nosini o'rganmaydilar, nomaqbul vaziyatlarda boshqalardan eshitganlarini yoki o'zlari o'qiganlarini takrorlaydilar. Ularning odat sifatida yaxshi rivojlangan nutqi bir vaqtning o'zida fikrlash vositasi yoki haqiqiy muloqot vositasiga aylanmaydi. Aqliy zaiflikda nutqning bunday rivojlanishi kamdan-kam uchraydigan istisno hisoblanadi.

Xulosa o'rnida shuni aytish mumkinki, maktabgacha yoshdagi aqli zaif o'quvchilar nutqini o'stirishda turli usullardan foydalaniladi. Shizofreniya bilan og'rigan ba'zi bolalarning nutqi xuddi shunday o'ziga xos bo'lishi mumkin, ammo shaklda biroz boshqacha bo'lishi mumkin. O'z-o'zidan, so'zlarni to'g'ri tushunish va talaffuz qilish qobiliyati ularda oson va ba'zan sog'lom bolalarda bo'lganidan ham erta shakllanishi mumkin. Ular yetarlicha lug'atni o'zlashtiradilar, iboralarning murakkab grammatik konstruksiyalaridan osongina foydalana oladilar. Biroq, bu bolalarning nutqi o'zgargan shaxsiy pozitsiyasi tufayli buziladi. Shunday qilib, masalan, ularning nutqi ko'pincha o'ziga xos uslub bilan ajralib turadi: bayonotlar o'ziga xos antikalar bilan birga keladi, ovoz buziladi, bolalar xirillagan yoki juda jim gapiradi. Shizofreniya bilan og'rigan bolalar nutqida ba'zida oddiy so'zlarning kutilmagan buzilishlari, shuningdek, neologizm so'zlari (qayta tuzilgan yoki noqonuniy ravishda o'zgartirilgan, birlashtirilgan va hokazo) mavjud.

References:

1. Dulnev G. M. "Yordamchi maktabda mehnatni o'rgatish asoslari". M., 1969.
2. Machvaxiva V.F "Yordamchi maktabda sinfdan tashqari o'quvtarbiyaviy ish". M., 1978.
3. Ogli, Nabiev Ravshanjon Shavkatjon, and Quchqorova Farida Erkin Qizi. "Features of the Higher Nervous Activity and Psychic Processes of Students with Intellectual Deficiencies." Eurasian Journal of Learning and Academic Teaching 19 (2023): 146-151.
4. Shavkatjon o'g'li, Nabiyev Ravshanjon. "Boshlang 'Ich Sinf Aqli Zaif O 'Quvchilar Nutqini O 'Stirish." Research And Education 1.1 (2022): 263-267.
5. Shavkatjon o'g'li, Nabiyev Ravshanjon. "CONDUCT A CULTURE OF STUDENTS WHO ARE DEFICIENT IN INTELLIGENCE

THE WAY OF THE FORMATION." Galaxy International Interdisciplinary Research Journal 11.3 (2023): 551-557.

6. Shavkatjon o'gli, Nabiye Ravshanjon. "TA'LIM JARAYONIDA AUTIZMLI FARZAND TARBIYALAYOTGAN OTA-ONALAR BILAN ISHLASH USULLARI." (2023): 128-132.[tps://sciencepromotion.uz](https://sciencepromotion.uz)

7. Ogli, Nabiye Ravshanjon Shavkatjon, and Ortiqboyeva Parizoda Ismoiljon Qizi. "Families of Children with Defects in the Development of Pedagogical-Psychological Work." Journal of Pedagogical Inventions and Practices 19 (2023): 143-146.

8. Shavkatjon o'gli, Nabiye Ravshanjon. "TA'LIM JARAYONIDA AUTIZMLI FARZAND TARBIYALAYOTGAN OTA-ONALAR BILAN ISHLASH USULLARI." (2023): 128-132.

9. Shavkatjon o'gli, Nabiye Ravshanjon. "INTELEKTIDA NUQSONI BO'LGAN O'QUVCHILARNING XULQ-ATVORINING O'ZIGA XOSLIGI." (2023): 140-145.

10. Nabiye, R. Sh. "MAKTABGACHA YOSHDAGI AQLI ZAIF BOLALARNING FAOLIYAT XUSUSIYATLARI." Science Promotion 1.2 (2023): 139-144.